

ШЫН

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИК ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЫ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЯ КОМИТЕТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТАРЫНЫҢ ОБЛАСТ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЯ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

1961 ч. ИЮЛЬ 22 СУББОТА № 172 (4962).

Өртөө 2 көп.

ЧЕДИ ЧЫЛДЫҢ КҮЧҮЛҮГ БАЗЫМНАРЫ

1961 чылдың бирги чартында ССРЭ-ниң улус ажил-агый хөгжүмүдизиниң күрүне планының күсселдизиниң дугайында

СЭКП-нин XXI съездининиң салганы чеди чыл планының аажок улау сорулгадарын боттандырышкан. Коммунист партияныҗ ам болуу ХХII съездинде адал болдурун бугу улусту социалист чарышты калбарышпаан. Совет Эвилелиниң ажилчы чоннары экономиканы хөгжүдөр, улустун чагай байдалын болгаш культурул денелени бедидер талазы-биле 1961 чылдың эрткен бирги чартында чаа чедишкенини чедин алган.

СЭКП-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Төп статистика өргелелиниң дыңнадында чугаалап турары болза, улетпүрүн ажилдакчылары улетпүр продукциязын бүүдүрүн ниитизи-биле шой, кан, өңүг металлдың хөй-хөй хевирлерин бүүдөр, электрэнергияны ажилдап үндүрөр, нефть, хөмүр даш, демир руда тыныжынын, минералдык чөмүшчилдигелерин, калийликтер болгаш каустиктиң содаларын, автомобиль дугуйларын, кылымал болгаш синтетиктик волоконун, синтетиктик смоланы болгаш пластиктер массаларын, чып өңгөр демир-бетон конструкцияларын болгаш кесектерин, постери, артыгылы кылыглары, эт-херекселдерин, чиг сүт-продукциязын, үнүш үзүн, консервалары бүүдөр талазы-биле чартык чылдың планын хуусаа бетинде күсеттинген; балык тударынын болгаш продукцияны өске-даа алган хөй хевирлерин бүүдөр талазы-биле план база хуусаа бетинде күсеттинген.

Улетпүр продукциязын бүүдүрүниң чартык чыл планы 102 хуу күсеттинген. Улетпүр бүүдүрүлениң хемчөлөү эрткен чылдың бирги чарты-биле деңизерге 8,4 хуу көвүдөн, а хууде ортумак бүүдүрүшкү 9 хуу көвүдөн.

Чеди чылдың баштайгы ийи чартык чынында чуртта улетпүр продукциязын чеди чылдың планы-биле ол үедө бүүдөр кылдыр төлөвлөвүнү ден 15 миллиард рубль хөйү бүүдүргөн. Деңизтирер өртөктер-биле алырга бугу бешти беш чылдың (1951—1955 чылдыг) дургузунда алдыган ол хире сангы улетпүр продукциязын чеди чылдың ийи чартык чылдарынын дургузунда бүүдүрү үндүргөн.

Улетпүр продукциязын бүүдүрүниң чартык чыл планын ниитизи-биле база продукциянын хөй-хөй чугула хевирлериниң талазы-биле планнарын бугу өвилдешкен республикалар болгаш улус ажил-агый чөвүлелиниң хөй нуруузу күсеткен. Архангельск, Тюмень, Коми, Челябинск, Вологда, Киров, Алтай болгаш Днепротровский улус ажил-агый чөвүлелери планын күсеттинген.

Улетпүрүнүң чамдык амдыраларын продукциязы эрткен чылдың бирги чарты-биле деңизерге мынчаар немей өскөн: кара болгаш өңүг металлургия—10 хуу, одала болгаш энергетиктиг улетпүр—7 хуу, машина тудуу болгаш металл ажилдап кылышкыны—16 хуу, химия улетпүр—14 хуу, тудуу материалдар улетпүр—13 хуу, ыш, сазын болгаш ыш болбаазырады ажилдап улетпүр—4 хуу, чык улетпүр—2 хуу, аш-чөм улетпүр—6 хуу.

Улетпүрге күш-ажалдын бүүдүрүчүлүгү бедидериниң чартык чыл планын күсеттинген. Эрткен чылдың бирги чарты-биле деңизерге күш-ажалдын бүүдүрүчүлүгү 3,5 хуу өскөн. Ажил хуңунуң үргүчүлүгүн кызырган барымдалааш алырга, шакта күш-ажалдын бүүдүрүчүлүгү 11 хуу өскөн.

Чылдың бирги чартында улус ажил-агыйыга 1,3 миллион ажил чөвүлелери болгаш рационализатору саналарын шийгездир алган, ол чорук болза бугу чылга кылдыр санап көөрге 700 миллион ажил рубль камгаланын бөөр.

Көдө ажил-агыйың ажилдакчылары СЭКП ТК-ның январь Плену-мунуң болгаш тус-түс зоналарга болгаш чөвүлө хурдаларың ший-тирлеринге хары кылдыр чеди чыл планының онаалганын хуусаа бетинде күсүдир болгаш 1961 чылда көдө ажил-агый бүүдүрүлениң хемчөлдери бедидер деп социалистик хуваалгелерин алганнар деп ТЭ-ниң дыңнадында оон мынд чугаалап турар.

Эрте бижар культуларын тарылганын планы ажы күсеттинген. Бугу-де көдө ажил-агый культуларын тарылга шөү кузун тарымы тарааларын кириштир (1961 чылдың дужуңде) 204 миллион гектар болган. Тараа культуларын (бүгүн бижарга тараанын алыры-биле тараан кукурузаны кириштир) 123 миллион гектарга тараан азы эрткен чылдың бодаарга 7,4 миллион гектар хөй болуп турар.

1960 чылдың июль 1-де турганы-биле деңизерге, колхозтарга болгаш совхозтарга мынштыг бода малдың баш саны 2,8 миллион башка көвүдөн, оон иштинде инектер—1,7 миллион башка көвүдөн. Хаванарынын баш саны 4 миллион башка, хойнуу—4,8 миллион башка көвүдөн. Куштардың саны 7 хуу өскөн.

Колхозтарын болгаш совхозтарын материал-техниктиг баазаның улам мынд бызыгышынын үргүчүлүгү турар. Көдө ажил-агыйга чылдың бирги чартында финанстик единчалар-биле алырга 87 муң тракторларын, чүк чүдүр 43 муң автомобильдерин, тараа ажаарынын болу чоруп 31 муң комбайнны, 32 муң аяа жаткалары болгаш көдө ажил-агыйың өске-даа хөй-хөй машиналарын болгаш деңизикенин берген.

1961 чылдың бирги чартында чүк саарылганын планын демир орук транспорту 102 хуу, ниити ажилгадың хем транспорту—92 хуу, ниити ажилгадың автомобиль транспорту—99,3 хуу болгаш нефть дамчыдар транспорту—103 хуу күсеткен деп «Транспорт» дөн кезекте демдегеп турар.

Электровоз болгаш тепловоз тыртыкчыларга шийтикен демир орук шутумуларың узуу көвүдөн.

Күрө планының талазы-биле тускайлаан хөргелериниң күсели-биле кылган капитал салымшкынынын хемчөлөү 12,2 миллиард рубль болган болгаш эрткен чылдың бирги чартында турганында бодаарга 8 хуу өскөн деп ТЭ-ниң дыңнадында чугаалап турар.

СЭКП-ниң улус ажил-агыйында ажилчыларын болгаш албан-хаакчыларын саны эрткен чылдың бирги чартында турганында 4.200 муң кижи хөй болган. Ажилчыларын болгаш албан-хаакчыларын а-

ша талазы-биле ортумак ажил төлөөри 1960 чылдың бирги чарты-биле деңизерге 4 хуу көвүдөн, оон иштинде ажил хуңунуң үргүчү-ледин кымырган турда улетпүрге болгаш тудугта—5 хууга көвүдөн. Эрткен чартык чылда улус өөргөдизинге, медицина хандырылганын, социал хандырылганын, шөлөөр төлөөринге болгаш азы-бүрү төлөө-гелерге база чылдегелерге 13 миллиард ажил рублдин күрөне чары-гаан азы 1960 чылдың бирги чартында турганында 1 миллиард рубль хөй болган.

Чартык чыл дургузунда күрөне болгаш кооператив садмынын ниити хемчөлөү 37,5 миллиард рубль болган. Эрткен чылдың бирги чарты-биле деңизерге бараан саарылганы денештирер өртөктер-биле алырга 3,5 хууга көвүдөн.

1961 чылдың бирги чартында даштык садыг саарылганы эрткен чылдың ол-да үези-биле деңизерге 2 хуу өскөн.

Улус өөргөдизиниң, эртемни, культураның талазы-биле улам мынд чедишкенини ТЭ-ниң дыңнадында демдегеп турар.

Чурттага болгаш культура-амдырал тудуларын улус хемчөлдери боттандырып чоруткан. Күрөне планы-биле көрдүгөн хөргелерини күсели-биле ниити шөү 15 миллион дөрбөлчин метр ажил чурттага ажилчыларын ажилдап киирген. Оон алдыга күрөне планында артык-ка, төптүтүмүз хөргелериниң күсели-биле хөй сангы чурттага ажилчыларын туткунан. Ниити билгит школаларын, эмделгелерин, поликлиникаларын болгаш школа намы четпөөн урууларын албан чары-нин бажычыларын ажилдап киирери көвүдөн. Иччала-даа чурттага ажилчыларын, школаларын, эмделгелерин, школа намы четпөөн уруулар-ның албан чарынын болгаш культура-амдыралды өске-даа тудуларын ажилдап киирериниң талазы-биле бирги чартык чылдың планы чедир күсеттинген.

Ажилчы чоннарын материалдык чагай байдалынын үзүктөл чөк бедидишкени, кадык камгаланын (база медицина хандырылганын эки-чиен чурттуң чоңунуң өздүгезинге чагай салдарыг болган. 1961 чылдың июль 1-де ССРЭ-ның чоңунуң саны, баштайгы сан-мөдөөлөрүн өздүгөр алырга, 218 миллион кижи болган.

Чеди чыл планын күсүдери чедишкенин чоруп, улус ажил-агый-ның улам мынд чурттуурун турары болгаш өсүү улустуң чагай байдалы-ның улам бедөөнүн 1961 чылдың бирги чартынын түнөөлери херечи-леп турар. (СЭТА)

ТАРАА ХҮЛЭЭП АЛЫР ЧЕРДЕ

Улус-Хем районун көдө ажил-агыйың ажил-ишчилери, партия-ның ХХII съездинде чаа-чаа чедишкенин ужуражыр дөш социалистик чарышты калбартып, күрүгө 14 муң тонна тарааны садар деп бедиткен хуваалгелен алган.

Бо чылдың байлак дужуңун саат чокка хүлээп алыры бугу талазы-биле эки белектиг тараа хүлээп алыр чарынын негеп турар. Шагаан-Арыгын тараа хүлээп алыр чери тараа шыгжаар скелдартын, түрү ажилдап механизацияны, лаборатория дериелерин, өртке удур үрүмек чөпөк-херекселерин септөр талазы-биле чамдык ажилдарын кылган. Ишде № 5 скелдти өске скелдтарга дөмөйлөргө эки кылган. Хүлээп алдырган кургак тарааны скелде уурун, ону машинага чүдүрү механизацияттыган. Скелдтарга уура тарааның өл-шын угадтырбас дөш вентиляция-биле хандырган. 10 тоннаан автодеңизни септеттинген. Уш муң ийи чүс тонна тараа кирер чаа скелдти дүргөн ажилдап киирер сорулга-биле 500 кезек шифер болгаш кадалар-биле хандырган. Тараа арыглар «ОС-3» деп машинаын, транспортерларын, ашотчу-рукчуларын хөй кезек септеттинген.

Районун көдө чурттарында, совхозтарында чаа дужуттуң тарааларын күдө шыгжаарыга хүлээп алырга чедир сангы хонуктар артыган. Иштинде түрбүжө, Шагаан-Арыгын тараа хүлээп алыр чери (дириктору эш Биче-ов) септеге ажилдарын ам-даа четпес чорудуп турарын демдегеп ужурап. Скелдтарын чамдыктарын септеген ишнар чок чоруттуган. № 1—4 скелдтарда механизация ам-даа кылдырмаан. Тараа кургадыр «Буэас» деп ийи машинаын артык кезектер-биле четпес хандырып турарында оларын септеп турган септиктер чамдык ху-нерин халас өрттирип, ол кезектерин өскөртөп дилеп, тилгенин турар. Ол чорук ажилдың бүүдүрүчүлүгүн күдүлдүгүн турар. Электри күжүн уга-гаттыр, тараа кургадыр черлерге чиримдыг угаданын шийер ажил-че чогуур кичиңгей садмынын турар. Оон түнөөлөндө чамдык черлерде шийеге угаданын бүүдөр, оон ужурунда өрт азы өске-даа озал-ондак болу бөөри магат чок хире бүүдөр турар. Техниктиг чөптөөри чылдарынын талазы-биле механик эш С. Нагорные тодарай хемчег алабын турар.

Областың белектигер өргөлдө беш чүк дөрбөлчин метр шөүдү ас-фальтилар деп алышкышкы берген түрбүжө, ол мынчага чедир кылды-маан.

Тараа хүлээп алыр черинг дөмөжөөрінде чаа скелдти ам ийи чыл иш-тинде тудуп келсе-даа тудуп-өптеге участогу (еш Ткаченко) кончуг оожу кылган турар. Оон түрүкчү ол чаа скелдтин кырын дугаалар шифер берип каарга, ону болуңун өске тудуларынга ажилтаан.

Шагаан-Арыгын тараа хүлээп алыр черин база бир четпес чүгү болза септеге үезинде четпир сангы ажилчылар-биле, ол иштак дов-таамал ажилдап кадрлар-биле четпес хандырытын турары болур. Чи-жэ, түрүм-даа ажилдап, көжүп-даа чоруп механизацияга тарааны хүлээп ал өгелер үезинде өгөлөш дүеки, хүндүкү эөлчөгелдер ажил-даар кижилер чедишпейн турар.

Тараа хүлээп алыр черинг коллектив бар чөптөөрин дарый чай-ладып, чаа дужуттуң тарааларын организастыг хүлээп алырга үлөгөр-лиг бедеткенин чутула.

А. ДОНГАН.

Чугула кампаниялар үезинде хөй-ниитиниң чөмөнчилгези

Улустун чагай байдалы улам мынд көрдүрүлгө болгаш ажилчы чоннарын амдыралын эки-чи-дерине угандырган коммунист партиянын, Совет чазактын ол чорудуп турар хемчегелериниң иштинде ниитиниң чөмөнчилгези черлерин хөг-жүдөр дугайында сагыш салымш-кы оожу чөмөнчилгези черлерин элген турар.

Чоокку үедө ниитиниң чөмөнчилгези черлерин эң-не массалыг эитиг бол-гаш ажилчы кылдыр тургузарынын тодарай программасы «Ниитиниң чөмөнчилгези хөгжүдөр болгаш улам мынд хөгжүдөр дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ның Министрлер Чөвүлелиниң дыңнадында айттырган. Областик партия, совет болгаш профсоюз орг-анизациялары СЭКП ТК-ның бол-гаш ССРЭ-ның Министрлер Чөвүлелиниң ол шийтирин күсетпешкен, чамдык эки ажилдарын кылган. Областик районнарын төптөөрдө, хоорайларында, ажилчы суура-рында 59 столоваялар, чайнаалар, 56 буфеттер база чөмө садар чер-лер болгаш колхозтарга 29 сезонуң столоваялар чоңу хандырып турар.

Столоваларың чөм-биле хандырылганын ажилдап турар ажил-чыларын, албан-хаакчыларын саны дык көвүдөн. Амгы үедө мал чөмөнчилгези белектинде ажилдап турар совхозтарын ажилчыларын, албан-хаакчыларын база кол-хозчуларын садгы организациаларын организастааны 35 хову кунья-лары хандырып турар. «Кызыл партия», «Сүт-Хөл» совхозтар чак-сы тарылга үезинде ниитиниң чө-мөнчилгези эки организастаан. Сто-ловалар ишти ары-шөвөр болгаш чөмөн амдыгы, чик өртөктиг кылдыр белектип турганнар.

«Кызыл партия» совхозун мал чөмөри белектип турар бригада-ларында районун 5 кунья-столо-ваялар, «Межегей» совхозта 4 кун-ья-столоваялар, Чөөн-Хемчик рай-онунун «Сүт-Хөл» совхозунуң шөд-деринде 3 столоваялар ажилдап тур-ганын оон-биле өзгөрткөчү бо сов-хозтар салгы организациаларына оран-сууларын, олашкынын, чы-рыктын халас хандырып, совхозтуң планын бот-үезиниң өзүгүр ээти, сүттү, картофельди, наустаны бол-гаш өске-даа продуктуларын берип турар.

Ындыг хемчегелери боттандырган күш-ажалдын бүүдүрүчүлүгү көдүр-гөни идиң бээр, совхоз бүүдүр-гезиниң ажилына кижилер иден-кейлиг киржир алаар, күш-ажалдын бүүдүрүчүлүгү бедик болгаш тумду-на, көдө ажил-агый продуктуларын бот-үезини, совхозтарын стол-оваларында дүштек чөмөнч, эът болгаш сүт продуктуларын өртөө чик болур. Бо дугайында күрөне-даа, совхозтарын ажилчылары-даа шуут оонургалды. «Сүт-Хөл», «Кызыл партия» совхозтарын хову столоваларында бир кижиниң чир дүштеги чөмөнч өртөө 30—35 көпөк. Бо эки ажил-херектин дуржулганы өске колхозтарга бол-гаш совхозтарга непередир ужу-рап.

Ындыг түрбүжө, чамдык совхоз-тарын директорлары ниитиниң чө-мөнчилгезин өртөө чингедир дуг-айында партиянын, чазактын не-гелезин күсетпейн турары хараа-данчыг. Хову ажилында ажилчы-нарга эки белектөөн болгаш чик өртөктиг чөмөри организастаар дуг-айында сагыш салымшкы эвээш болуп турар. Элэи хөй совхозтар совхозта бүүдүрүп турар бот-үе өзү-гүр продуктуларын бербейн, стол-оваларга өртөк чок коммунал хан-дырылганы көрсөйли, чик бот-

тор агрегаттары, аксылыг 2 сиден кезер машиналар, атыңгы сиден кезер 6 машиналар ажилдап турар. Бо ведельда колхоз тарымал биз-генерни кезип өгөлөн, ол болза 600 гектар сиден болур. Оон дү-жүдү ортумак-биле бир гектардан 10 центнер чедир турар.

Мал чөмөри белектөөр эвеналар СЭКП-ниң ХХII съездинге төлөп-тиг ужуражыр дөш социалистик чарышты киришкен. Сиген кезилде-зиниң баштайгы үезинде чыгыс биз-тиг аксылыг сиден кезер маши-наның агрегады (башкарышкы Аким Клепиков) бедик темпийл ажилдап, өгөткө онаалдааны 120—130 хуу күсүдип турар.

Улус-Хем районун «Х Улус ху-рал» колхозунуң № 1 хову брига-дазынын хөгжүлгени Көк-Булуң шыназында үш улус сараатты тур-гусаннар.

Хову-шынааларда ажил хайныгып турар

Танды-Уулаңың өдөөн дургаар өл-бек чаашик эрткен соонда, өт-сиген аажок өзүп үнгөн. Танды район-ун «Совет Россия» көдө ажил-агый артелинги хөгжүлгени сиден ажаап алымшкынын ажилдарын чорударында бо таарымчалыг үени ажилтаан. Оларынч мурунда сору-ла улус — малды тодуг кыштагал-дырын хандырып-биле бо ажил-агыйга 3 муң тоннадан эвээш эвес бөдүүн чөмөри белектөөр ужурап.

Каскаддын хову-шынааларына, Балбак-Чоогага сиден белектөөр-биле механизацияттыган эвеналар ол-че чорупкан. Олар техника-биле эки чөмөгөттөгөн. Прицетинг сиден кезер машиналар-биле 6 трак-

тор агрегаттары, аксылыг 2 сиден кезер машиналар, атыңгы сиден кезер 6 машиналар ажилдап турар. Бо ведельда колхоз тарымал биз-генерни кезип өгөлөн, ол болза 600 гектар сиден болур. Оон дү-жүдү ортумак-биле бир гектардан 10 центнер чедир турар.

Мал чөмөри белектөөр эвеналар СЭКП-ниң ХХII съездинге төлөп-тиг ужуражыр дөш социалистик чарышты киришкен. Сиген кезилде-зиниң баштайгы үезинде чыгыс биз-тиг аксылыг сиден кезер маши-наның агрегады (башкарышкы Аким Клепиков) бедик темпийл ажилдап, өгөткө онаалдааны 120—130 хуу күсүдип турар.

Улус-Хем районун «Х Улус ху-рал» колхозунуң № 1 хову брига-дазынын хөгжүлгени Көк-Булуң шыназында үш улус сараатты тур-гусаннар.

Сараат салычлары Хуна, Сан-дан-оол, Борбак-оол, сиден бөдүрүч-лери Таноо, Кызыл-оол олар хун бүрүгүн нормазын 130 хуу чедир күсүдип, салымчы ажилдап турар-лар.

Бедир-Менгиде сиден кезилдөөн «УТКА 25 чылы» совхозун мал чөмөри белектөөр бир бригаданы Сарыглар Кысыбайын үргүлдү-гези-биле Бедир-Кежигин сиден шө-лөдө сиден кестирип турар. Ол бригада 4 эвенга үстөгөн. Сөөлүгү хүнерге чедир 100 ажил гектар си-

Доктор Кваме Нкрума Ленинградта

ЛЕНИНГРАД, июль 20. (СЭТА). Гана Республиканың президентин болгаш чазаның баштыгы доктор Кваме Нкрума болгаш оун дөш чоруп гана болгаш совет албан кижилери тускай самолет-биле Киев-тен Ленинградта бөгүн чөдө берген.

Аэродромга найырадыг чурттуң баштыгы Ленинград хоорай Совет-иниң күссөмунун дарганынын бир-ги оралчаны В. Я. Исаев, ССРЭ-ниң Дөди Советиниң Президиуму-нун кезигү И. В. Спиридонов, хоорай болгаш область Советтериниң депутаттары, ажилчы чоннарын төлөөлекчилери уткаан.

Ибрагим Аббуд Узбекистанда

ТАШКЕНТ. (СЭТА). Совет Эвиле-лиде аалчы болуп чоруп турар, Судан Республиканың чөптөктиг күштериниң Дөди чөвүлелиниң дар-газы болгаш премьер-министри ге-нерал-лейтенант Ибрагим Аббуд Мос-квадан Узбекистаннын найсымады.—Ташкентте июль 20-де чедип кел-ген.

Аэродромга хундулуг аалчыны Узбекистаның Дөди Советиниң Президиумунун даргазы Я. С. Нас-ридинова, ССРЭ-ниң Дөди Совет-иниң депутаты Ш. Р. Рашидов, Уз-бекистаның Министрлер Чөвүлели-ниң даргазы А. А. Алимов болгаш албанын өске-даа кижилери, а оо ымышак хоорайнын хөй-хөй чурт-такчылары уткуп алган.

Ю. А. Гагарин Польшада

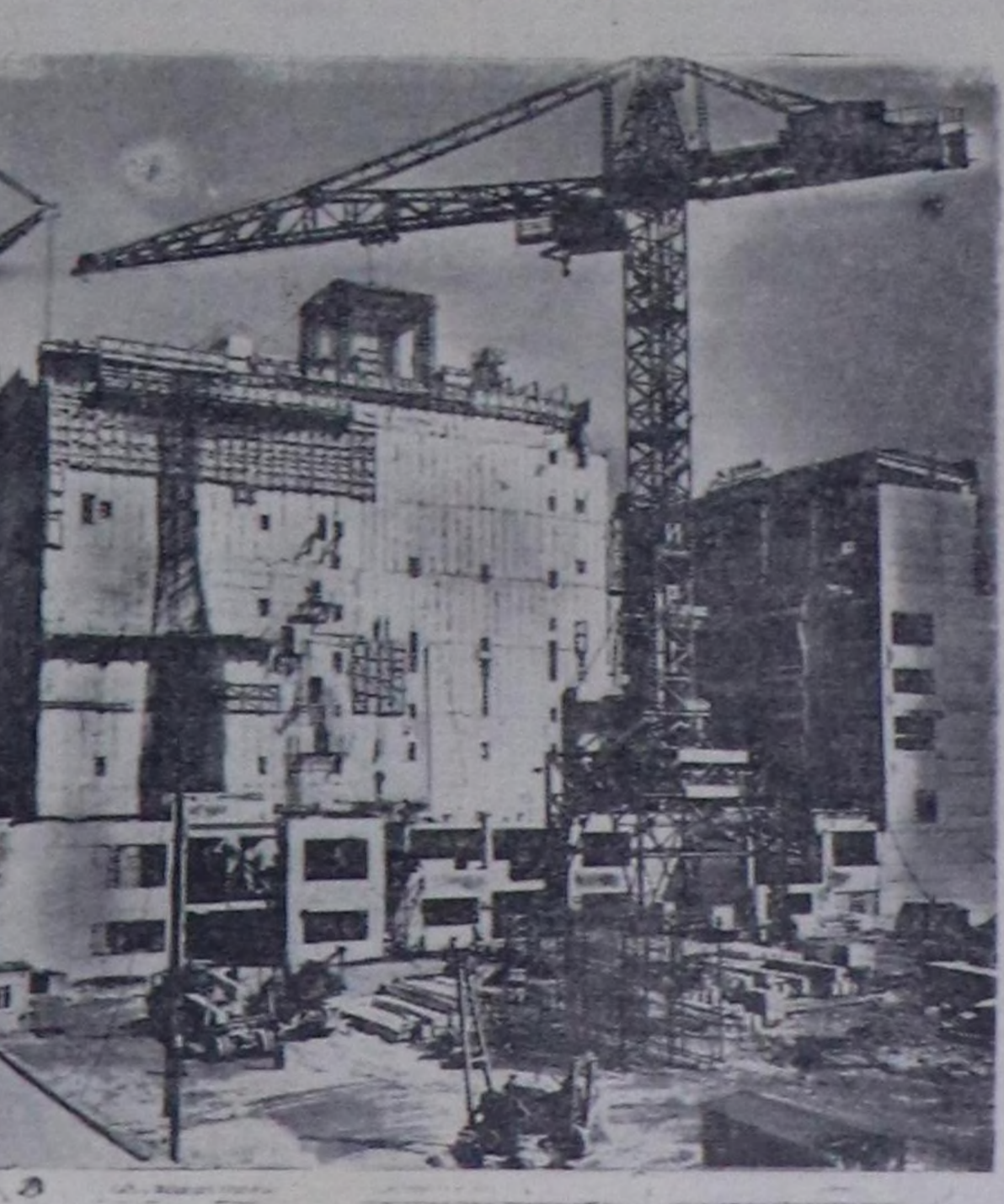
ВАРШАВА. (СЭТА). Польшада чөдө берген совет аалчы Гагарин ПКАП ТК-ның Политбюро кезигү-нү И. Лого-Советский, Варшава хоорайнын улус Советиниң Прези-диумунун Даргазы Я. Зажичкий, па-дьяшкы кол архитектору А. Шар-борский, ССРЭ-ниң Польшада а-лини А. Б. Аристов олар-биле кады Варшаваны көргөн. Польша найсы-малдык чурткакчылары боттарын, аалчыныг ийи байырын чер бү-рүзүгө чедирп турганнар.

Кежээ Күрөне Чөвүлелиниң дар-газы А. Завадский Ю. А. Гагаринге адал болдурун шайлап кылган.

ПҮР-иң Күрөне Чөвүлелиниң шаңнааны бирги черинде Грюн-вальд крестини А. Завадский совет космонавт Ю. А. Гагаринге тыыс-кан.

Национал байыр-Польшаның ка-тал төртүгүнгиениң хунун таварыш-тыр бо чылын байырлашкынар эр-тирер чер болуп Катовицке Ю. А. Гагарин кежээ тускай поезд-биле чорупкан.

ЧЕДИ ЧЫЛДЫҢ ТУДУГЛАРЫ Белоарнын Курчатов аттыг АЭС тудуунда

СВЕРДЛОВ ОБЛАСТЫ. Белоарнын атомнуг электрстанциязын тудуучулары реактор кезээниң бажынын тударың чедишкенин доосканнар. Ам ында артык чүдүлдери чедир кылып турар. Тудуунуң коллектив станциянын бирги ээл-чезин хуусаа бетинде ажилдап киирер өдөш демисежиге турар.

ЧУРУКТА: тудуг шөлүндө. СЭТА-ның фотохрониказы.

Совет-польша найырал мөңгө чурттаар

МОСКВА. (СЭТА). Улусчу Польша 17 чыл болуп турар. Адалдыг польша улустун, социалист лагериниң чурттарынын амдыралында ол адалдыг хуну совет улус байырлап өрттирген. ССРЭ-ниң улус ажил-агый чедишкениниң дөмөгөзүнүн хурал кылдыр Польша Улус Республиканың болгаш Совет Эвилелиниң күрөне туктары-биле каастап шимчөөн турган. Польша улуска сагыш-сөй-ки каттыштырылганын болгаш хундулениң эки күзелин алаар дөш, Москваның ажилчы чоннарын болгаш хөй-ниитиниң төлөөлек-чилери аңа чыгыш келгенер. Польша Улус Республиканың ССРЭ-де элчини Болеслав Яшук, элчин чериниң ажилдакчылары, өске-даа поль-ша аалчылар аалга оуружуп турган.

Улусчу Польшаның 17 чыл өмгөк тураксааткан байырладыг хурал-ды СЭКП МКХ-ниң секретари Р. Ф. Семьянова ажыткан.

СЭКП-ниң Эртемир академиянын славяноведение институтунун директорунун оралчаны, совет-польша найырал ниитилениң баштары чериниң дарганын оралчаны И. А. Хренов, «Калибр» заводтук коммунист күш-ажал шалычкы А. П. Хононов, Москва областын Круц-ская аттыг башкы институтунун студентизи О. Смирнова олар хуралга өс ал чүве чугаалааннар.

Социализм тургузушкунга Польша Улус Республиканың магалыг чедишкенин дугайы, совет-польша улустарын ажи-дун-ма найыралынын дугайын, тайынын, депшилеп херез болгаш бө-дүүн кижилериниң аас-кежин бажы-биле камгалап турар социалист чурттарынын тийлестирбес лагериниң күчүзүн болгаш сыйы каттышкы-нын дугайын олар чугаалааннар.

Польша Улус Республиканың ССРЭ-де элчини Болеслав Яшук хуралга чүве чугаалаарга, чымтаннар ону чылым-биле уткааннар.

Оон бээр ам он чеди чыл болган. 1944 чылдың июль 22-де Совет Ар-миянын болгаш Польша шерианг немец эжеледен эң баштай хос-таккан хоорайларынын бирези — Хелма хоорайга Польшаның нацио-нал хостага комитети улуска Ман-ифест чарлап үндүргөн. Программа болган ол документ Польшаның ка-тал чө

КРИТИКА БОЛГАШ БИБЛИОГРАФИЯ

Темазы—причастие

Бир дуржулгалык башкы кижини экинчи мынчап айтырган: «Орта чор бө? Тыва дылды өөредилге номнарында «барган», «барганым», «барганмыс» дөөн ышкаш сөстөрүн кылды ады деп бижип каан боор. Шынында арын кокумаа кирген причастиедер-де-дир ода. Мыччаларга ажа: «Сөз оң чөп. Мыччалар оң дугайында тодаргай харыны Ш. Саттын «Тыва дылда причастиедериниң синтаксистиг роллары» деп номунда берген. Ону номчуп көр— деп сумелзюн.

Тываның ном үндүрер чери эртең чылым Ш. Саттын «Тыва дылда причастиедериниң синтаксистиг роллары» деп номун карап үндүргөн. Ук номда тыва дылдың бир чугула кезе боорун кылды сөзүңүң причастие хевирлериниң дугайын сайгарып көрүп турар. Ук ном болза эш Саттын причастие дугайында дооскан шынчалар ажылымын кезе боор. Тыва дылдың эртем талазы-биле өөренип өгелээниңден бээр өлөөн үр үр эртенге-даа болза, сөс-доома бай, хевир-тургузуу улам-ла болжазырап бар чыдар тыва дылда «адагартыпмаан кур черлер» ам-даа өнмөк. Мыччалар тыва дыл эртемде чаа чүдү, чаа ном бурзуу номчулукчуңуң ижөөнегенин хаара тудуу турар ужуру-даа мында.

Ш. Саттын номунда тыва дылда причастие хевирлериниң домакка калдыг хулаалыгы күсөдип чорутуру, ону чүге причастиедер дээрин тодаргай чулаалар турар. Номчуң автору—тыва дылдың теоретиктиң үндөсүнүнүң талазы-биле эки «адагартыпмаан» кижилериниң бирээзи. Амгы литературалык тыва дылдың, ол ышкаш оң «чөк өгбөзи» улустуң аас чогаалының иштинден хей салың чыккан-барымдаларын чыып турган, оларны бот-боттары-биле дөңдөп, хевир-тургузуу болгаш ужуру-уткаанын тулгаттырып турган, автор тыва причастиедериниң өзгөргөш шынчаларын бижээ.

Тыва причастие хамыктың мурнуна морфология талазы-биле тускай черин өзлөп турар. Чижээ, «барган» деп причастие «барганым», «барганмыс» деп хевирлерди апаарга, мында баштай арын кокумаа, оң соонда падеж кокумаа немжи боор. Ол кокумактар кылды сөзүңе хамаарыштыр оң чүгө причастие хевиринге «катышар» боордан башка, наклонение ийке азы деспричастие хевиринге «тагдалас-даа». Эш Сат кылды сөзүңүң арын болгаш падеж кокумааның, база причастие-биле кады чорутуу «мен, сен, бис, силер» дөөн ышкаш көргүзүчүлдерин кайын үнү, кадыг орутуу эртенни чулаалар тура, оларны домакка калдыг ролдуң апаарына база көргүскен. Чижээ, «сен негелениңде болгай-ла» деп домакта «-н» деп кокумаа кылдыңың күсөдип турар субъектиниң арын болгаш санын, а «-де» деп кокумаа үеңиз тайлыбыр домаан тургузуу турар. Мыччалар о чүгө причастиеге хамаарышпас, бүгү тайлыбыр домаанга хамааржыр. Ол чижектиң тайлыбыр домактарының кол сөзү чүгө дөрт падежге өвөс, доора падежге, чижээ, хамаарырының падежинге база чорутуу боор.

Ол ышкаш, тодаргалыгың тайлыбыр домак кирген чагырышкан нарын домакта арын кокумаа субъектиниң арын болгаш санын көргүзүрүнүңде алгыда, кол домак биле тайлыбыр домааның аразында хол-бакчының ролун күсөдип чорутуу дөңдөп кончут чөп. Чижээ: «Наңгынын ажылдап турар Бора-Хопуу база мындыг бө?» деп домакта «Бора-Хопуу» деп сөсте «-н» деп арын кокумаа Бора-Хопуу болза Наңгынын Бора-Хопуу өвөс, а ажылдап турар кижини Наңгы дээрин көргүзүү турар. Домактарың аразында мындыг холбаа чүгө тыва дылда өвөс, өске-даа турар дылдарда база бөр боор турар дээрин автор ону ажыккан эртемденериниң аттарын адап, оларын номчулукчулар-биле база тапшытырып турар. Причастие дугайын бижип тура, Ш. Сат совет дил эртемниң чедизиңериниң, ылаңгы түүрк дылдар талазы-биле бижитинген хей-хей эртем номнарын номчуп, оон шын түңнөлдү кылган.

Бо чүдүлдүң өзгөндө тыва дылда кылдыг адынга хамаарыштыр болган чүгө талазы-биле ук номдан мындыг харыны тым ап боор. «Барганым», «барганым» дөөн ышкаш сөстөрүн кылдыг ады деп кызы болгаш шын өвөс термин-биле «таңмала-вай», тыва дылдың иштиги дүрүңеринге үндөзүлөөш, тыва причастие-нин кезек кады ат сөзүңче шилчиг бээр аргам деп көөр. Ол аргам чүгө-ле 3-кү арынның хамаарыгыга кокумаа ажылдап турган чедип азыр өвөс, харын «-лар» деп кокумакты болгаш фонетиктиң аргам—үңнү бөдик, чавызын-даа ажылдап турган чедип ап боор. Чижээ: Амар-ла деп халдаарларга аар харын бээр-ле бис. Тос кат төргү кеткен—доңуп өлгөн. Бир дугаар чижекте «-лар» деп кокумак, ийн дугаар чижекте «кеткен» деп сөсте үнүң бичин чавызын-даа болгаш доктаашкын «халдаар» болгаш «кеткен» деп причастиедериниң чүгө ады кылдып турар.

Тыва дылда причастиединиң морфологиясы домактарың болган оң-биле холбашкан өзгөргөш шынчаларын сайгарып көргөш, эш Сат причастие-нин синтаксистиг ролдарыңа доктаашкан. Причастие болза хамыктын мурнуна домакка азын-бүрү сөг-декилер боор чорутуу. Сөг-деки болурундан алгыда тодаргалыга база болуу. Тодаргалыга боорда анаа-ла тодаргалыга өвөс, «албадыр», «албадатпас» база чаныгы боор. Чижээ: «Оларга детиктен Нара-оол чууга-ын үргүчүлөөн» деп домак биле «Сиген несен улус дүшөй берген» деп домакта «детиктен» деп причастие «албадатпас» а «кескен» деп причастие «албадатпас» тодаргалыгалар боор турар. Чүгө дээр «детиктенде» болурунуңуң залогунуң кокумаа «т», а «кескен» деп тодаргалыга чүгө шилчигелени кылды сөзүңүң бөдү кирген, оон тургустунган.

Саттын причастие дугайында парлал үндүрер ажылы тыва дыл эртемниге ажыктыг дузаның чедирер дээрин чулаалар. Ук ажылда өлөөн хей чаа болдалар болгаш чаа чүдүлөр бар. Мыччалар кылдыг чүдүлөр-биле, ылаңгы дараазында мын-

дыг чүдүлөр-биле чөпшөөржири берге:

1. Причастие тускай хамаарышпас домактың сөг-декини боор чораш, ук домакты дозуп турар тапарылгада, ону болушкун наклонение-нин үзүңиз хевир деп көргөн. Мыччалар причастие биле болушкун наклонение будалы бээр. Амгы тыва дылда причастие биле наклонение келүүс ийн алгы хевирлер болбай. Будализмниң болган чылдагы арын причастие домакты дозуп боор шынында болгаш «мен, сен, бис, силер» деп көргүзүчүлөр-биле азы «-тыр», «-тур», «-лар» деп хевирлер-биле холбашкы боор аргамында болган чадавас.

2. «...бирле танымамын партизаннарга ужурамы берген мен» дөң чижектиң домактарда арын кокумаа причастиедерин көрүп тура, олар тодаргалыгың тайлыбыр домааның сөг-декилери боор деп түңнөлдү кылган. Мынды түңнөлдү тыва дылдың керек кырында байдалы-биле дүшүлөш ышкаш. Чүгө дээр «-ым» деп арын кокумаа биле «мен» деп арын көргүзүчүлүңүң уткамы чагыс, кайсы-даа 1-ги арынны айтып турар. Мынды болганда оң кол сөзү база чаныгы. Оон мың үстүңдө домакты «...бирле танымамы партизаннарга ужурамы берген мен» деп база чулаалар боор. Би-чаарымыска арын кокумаа причастиеге өвөс, чүгө адынга («партизаннармыска») көөр. Бо-даа таварылгада «танымамы партизаннармыска» деп каттыжымшыкыңдан домак үнөс, чүгө дээр кылдыңың күсөдип турар субъект—1-ги арын өскөрибес, «мен» көвөр артар. Би-чалжаак ол үрмек чүдүлөр эш Ш. Саттын номунуң «сүзүңүң» баксырадып шыдаас. Иштиги-биле амырга, ол ном тыва дыл башкыларынга, парлала ажылдакчыларыңа болгаш студент-аныяктарга улуг дузаның чедирер.

А. ДЕЛГЕР-ООЛ.

„Хостуг салгын“ КИНО

Өсүрүң берген далайың, чысаалың улуг корабльдериниң халыг дагарын эдөөңе шымына берген бичин башкычагыштарың кыры-биле өстөн хостуг салгын дугайында, хосталган, аас-кежиниң дугайында, өрес-дидим кижилерниң чүтүлдүг чүрөктериниң дугайында ыры чагызының ужуру турар. Шаң ол ыры география картасында демделеттинмөөн, муруну чүгө бичин черге төртүтүң.

И. О. Дунаевскийниң «Хостуг салгын» деп оперетасында бо болушкунуңа даа көргүстүң.

Каш конуштар бузулганда, фашистиниң ажалдык чоруктарыңа чыдаган өсүлдүң, өртөөң чери ырым-на берген ышкаш кылдыр салдырар.

Эрик кыдында кижилер чок, пароходтар кукуннастаан, чүк көдүрөр краннар анаа-ла туруп алганар. Мечан өртөөңдүң болгаш корабльдериниң эеңи Георг Стан дайыннарга дузалажың, оларын эрге-ажымыга ажылдаан дөңш уластуң иккенден көрткөн, хоорайдан демшкен.

КИНО

Мычачымыз кезек болганда Стай база катап хоорайның полициясың болгаш мөриниң (даргазымы) дузасы-биле хоорайга чедип келген. Георг Стан анаа кады болурун хевиртен Стеллага чулаалар.

Бир өвөс ол кыс чөпшөөрөвөс болза, Янчону мөрн мурнуна партизан ажал-чоруктулары дөңш полицияга диндылтырып чулаалар, Георг Стан уругта кыжаныр, Стелла анаа чөпшөөрөкчү.

Куда өгдөөрүнн мурнуна Стан Янчону полицияга диндылтырып дээрин Стелла билип каар. Өскө плагы кедип алган Стелла Янчоже чүтүрүп чорутар.

Шаң ол үдө пароходта чүдүрүп каан хааржактарда, талытыр бичин чуртта революсту тура халыкыңның базарыга хереклеттинген соок чөкөстөр шыгачтылган деп билдирер. Янчо маторстарың тура халыкыңның башташыаң, хааржактарың дегерезин далайге кирип окталар.

Бо кинону «Мосфильм» киностудиясы бугуруп үндүргөн. С. БАИР.

Өвүр районуң «Кызыл туя» колхозуңуң төвү Саглы суур. Фото В. Лутковтуу.

РЕДАКЦИЯГА ЧАГААЛАР

Ажыл чорувастаан

Кочетово суур—Танды районда өң улуг, хей чурттакчыларын суурларын бирээзи. Ол суурда көдө клуб чоңунуң культурулуг димнамыгының өсүлүг ода болуп шыдабайн турар. Эртен чылын оон сөстөлөгүн чөгүрү негелдизинге чедир кылабааныңдан бо кыжын анаа культура-массалык ажылдар чөрбайн турган, кино көөрү безин берге, соок болуп турган. Бо чылын ол клубтуң кышка белеткени база-ла шуут чөрбайн турар. Чалгыс-д., кубометр одаар ышк белеткиттинген. Печкаларын чарып, шалазын дозулаар планың, ол ажылдарың чагызында кылдынмаан.

Клубтуң иштиги, даштык шимелде-кастаалгазы амгы үеңиз негелдизинге чедир кылдынмаан. Колхозчу ажал-агылының чедизиңериниң өсүлдөзүңиң диаграммасы болгаш Хүндүлөк самбырамы, хана солун клубта тургустунамын. Көрүчүлөр оларар сайдылар урелген. Оң даштык байдалы арыг-шевер өвөс.

А. НӨН-ООЛ.

Чөптүг өвөс харыы

«УТРА 25 чылы» совхозуң Актурт сабырының төвүңдө чунар бакчының неделясында ийн катап—патница, суббота хүннөринде доктаамал ишдип турар. Чунар бакчының ажылдакчылары М. Сарыг-Нара болгаш оң кадымы М. Манын олар маңа үш чыл чедир ажылдап, оон иштиң үргүлү арыг-шевер, чылыг тургузуу, чүвүчүлүргө изил, соок сугу үргүлүгө четчир кылдыр хандырып туралар. Олар чунар бакчының сөптөлөгүн чылдың кайыда үелеринде боттары сөптөл, кылып ап келгенер. Мынды болза-даа совхозтуң дирекция чери бо чунар бакчының четчир саның херекселдер-биле хандырып турары көмүдүнчү. Мында делмен ийн өрөөлөр бар. Анаа хары угда 10 кижин чунар, мындыг түрбүжө мында суг уээр ко-чалдарың чамдымын өйбөк, оон суг төкүтүп турар. Келген кижилер чунар тастар манашкым хей шаң-үени халас чидирип турар.

Чоокта чаа эш Сарыг-Нара совхозтуң бухгалтериясында ол дугайында негелде тургузаар, «ону садар акша чөк» дөрдөн башка өскө калдыг-да харын бербөө.

С. СОТНАМ.

ПАРЛАТЫНМАА ЧАГААЛАРЫҢ ИЗИ-ВИЛЕ

Танды районда Халың хөдүү куштарың сөзүгө үдө кайы хамаан чоңка өдүрүп, анымыр чүрүмүн үрөп турда, областың анымыр ний-түдөлиңиз калдыг-даа хемчег албайн турарын шүгүмчүлөөң, эш Т. Тажи-Самбуу редакцияга чагаа бижээң.

Редакцияң чурткан материалыңа Тыва обкомунуң чанында Күрүнениң анымыр инспекциясың харылааны-биле амырга, ол хөлге куш ажылы көгүдөриңге таарымчалымын барымдалаан, обкомунуң бо-дугун шилтири-биле чыл өгезинде ук хөдүү «Кызыл партизан» совхозка бижылган, а совхозтуң дирекциямыңа мамгалап чоруттайн турары-биле болгаш харын-даа ажылдап турары-биле чамдык кижилер хөдүү куштарың өдүрүп, анымыр чүрүмүн үрөп турар. Күрүнениң анымыр инспекциясың болгаш областың анымыр нийтүдөлү анымыр чүрүмүн үрөп, хөдүү куштарың өдүрүп турган чамдык кижилерин илдеттеш хемчегин алган. Бир өвөс хөдүү камгаланы күштөлдүрбөс болза, ук хөдүү совхозтуң эргезинден чидайдыр дугайында айтырымың Күрүнениң анымыр инспекциясың мурн соңгар көдүрө апаар.

Кызымак

Раиса Ивановна Малышкина Ленинград хоорайга башкы институту доосаш өскөн-терезн чери—Тывага чедип изэрге, ону Балгазын сөс чыл шиноланыңа амжылдадып чоруткан. Ол эш Танды районда эки амжылдыг мурнак кыш башкыларың бирээзи. Башкылар тулар кылазымы өөреникчилери улуг буруунда-ле өөренип турар эртемдеринге эки өредилгениң чедип ап турган. Оң улаштуруп турар кылазы бо өредилге чылын 100 хуу өөредилге-биле дооскан.

Раиса Ивановна — хей-инти-нин амжылдарыңа иделдейлгип кирип турар. Ол шинолада боттыңың уран чүүл белгүмүн улаштуруп, чөңга солун концерттерин көргүзүп келген. Шиноламың дирекция чери Раиса Ивановна-ны эки амжылдыг, хей-интичи иделдейлгип үнөпөг көргөш өртө-келтиг белетер-биле шаңнаан. Амжылдыг кызымак башкымың адын ам суурда Культура бажымының чанында Хүндүлөк самбыразында кирген.

В. ШОЙЛАА.

Саргылар болгаш олар-биле демисел

Саргы деп чогуң чүл, оң-биле канчаар демисеңирил? деп айтырыгың харылап бээрин Чөөн-Хемчик районуң «Искра» колхозуңуң хойжузу эш М. Балган бичиниң редакциядан дилезин. Хойжунуң бо айтырымыңа ветеринарниң эртемдериниң маманда-ды эш И. Кызыл-өлдүң бинизин харызын моң адаанда парлады-выс.

Малдарга хора чедирер, оларны кескинге, илчип-шайтүлдеринге, өкпө, баарыңга, дүмчүк, мээ хостарыңга болгаш ханыңга өвөр чадалар амдажаан мангыстарың эртен өсүзү-биле протозоология (хан иштиңге өсүп-төрүп хора чедирер мангыстарың өөренир эртем), архаң-антмология (эремчигей болгаш ымыра-сөк хевирлигери өөренир эртем) болгаш гельминтология (кыжалар

болгаш кыжа хевирлиг курттары өөренир эртем) деп бөдүктөр кылдыр үскөп эртемдер өөренип көрүп турар.

Оларын чүгө-ле мыччаар кончут тодаргайлап өөренип турары дээр-ге, олар малдарга боттары хора чедирип, мангыстарыңдан алгыда азын-бүрү халдаарың болгаш хаңга халдаар азырагырың тардыкчылары болгаш өсөдүлүчүлери болуп турар. Малдарың хан азырын (ылаңгы чылыг малдын, икестериниң, төвөлөриң болгаш хойларың часын сырныгызын) олар кол тардып тураралар.

Саргыларны бөлүү хей азы боор. Оларын олар саргылары болгаш көдүр саргылары деп база үер. Көдүр саргылары улгаттырар шил чөккө анаа карака көздөс. Бичтер ам олар саргылары кандыг болурун көрүп көрөзүлөңер.

САРГЫЛАРЫҢ ТУРГУЗУУ

Саргыны үчү бөдү үзүк-бөдүлү өвөс, тулуг, даштыгыңа шыттыңган кадыг кылын кештип, эр саргыларының оорганда дугай халыпталдыр шыттыңган кадыг кеш бар, кыс саргыларының өсүү арай биче, оорганың чүгө мурнуу талазын шыккан. Оң хевирлерни чурга ышкаш борбак болгаш чүрек хевирлиг-даа боор. Саргылар ийн характыг, чамдыктары карак чөк боор. Чамдыкымың оорган шокор боор. Саргы болза хан сорар 4—6 булуңуң шыл аастыг (улуг ову саргының дүмчү дээр) боор. Кешче кирип сора берген саргыны адырага ол сөрүчүзү үстүп чыдып калыр.

САРГЫНЫҢ ӨЗЕРИ

Саргы өсүп-төрүүдө дөрт чадалыгы: чуурга чадазы, личиния (шымал) чадазы, нимфа (кувалча) чадазы болгаш улуг боор. Бир саргы каш-каш муң чуургаларын салыр. Чуургалардан шымалдар өөр, шымалдың улуг саргыдан ыламы үш эш буттарың, а улуг саргы дөрт эш буттарың. Хан сорбаан шымалдык хемчөөлү миллиметрден ашпас. Даразында кувалча чадазыны шилчип өгөлөөр болгаш хей хан сорар апаар. Оң соонда база катап түлөөш, ам улуг саргы апаар. Мыччалар олар саргылары бөдү-нүн доу өзеринге ийн катап түдөөр

болгаш үш катап долдур хан сорар. Ол үш катап хан сорарда үш алгы малга халдан сорар чүгө төлөөдө, ону үш өзөл саргы дээр. Шунту-ла саргылар мынды өвөс, оларны чамдыктары чуурга чадалыгың соонда шымыл-да, кувалча-даа чадаларында чаныгы амытаның халын соруп алган черге дүжү көр. Оң соонда база бир өскө малдын ханын сорган, катап черге дүжөр. Мынды саргылары ийн өзөл саргы дээр. Бугу-ле назымында малдан адырылбайн, өң кескинге чурттар саргылар бар. Ону чаныгы өзөл саргы дээр. Мынды саргы хойларың-даа өскө-даа малдарың дугуңуң азын-га үргүлүгү кыш-чай чөк чурттар. Улус ону малдык «бодунуң» саргы-дыр деп адаар.

САРГЫЛАРЫҢ ХЕВИРЛЕРИ

Аңгы-аңгы малдарың саргылары база аңгы-аңгы хевирлерлиг боор. Үш өзөл саргылар чылыг малдарга халдаар. Оларның доу өзер чадалары үш ай. Мөңгүнөчөк өңүг саргылар ол. Оларны дөрмөңтөр деп адаар. Ийн өзөл саргылар хойларын ханын соруп амдырааш, черге дүжөр. Оларны рипсефалус деп адаар. Чаныгы өзөл саргылар дээр инек малга чорутуу өвөфилүс деп саргылар ол. Ол саргы инекке 21 хонук иштинде бүгү чадаларың өвүп өртөр. Эки чылыг үелерде саргылар ийн ай иштинде бүгү чадаларың өвүп өртөр. Мынды чүгө төлөөдө чай дургузунда саргылар малдарга ийн катап халдан боор.

САРГЫЛАРЫҢ ХЕВИРЛЕРИ

Саргы хараганнар дөзүңге, дозур-рак, өдөк азынга кыштагаларда улуг бөдү өвөс, а кувалча чадалыгы кыштап алып, кажан часын хар чаала эрип, хун чылып, хараганнардыг ховулар, дагалар хөрөктери нарандылап турар үдө кыжын доңуп кыштаан эңме-хала чөк кувалча саргы-жыттар хайның үнүң, хан соруп өө-ри-биле маллар дилөөш, манежип-ла өгөлөөр. Олар ылаңгы хараганнар, сөөскөңнөр дөңш бөдү-ле чүвө кыры үнүксөөр. Чүгө дээр оң чалың-биле мал эртин чыдыра оон туттуңуштары бөлен. Оон туржук айт өртөөн өргөңге беин унааштыр үнүң, чоңталды берген, чамдыктары чүтүлүп бадып, катап карбап үнүң турарлар. Бир өвөс улуг хат келир болза ол хамык саргылары дозур-рак биле кады хари өринеиң чыдар чүгө черлерге халды апаар болгаш саргылар анаа чыжының чүвө дег апаар. Улус ону көргөш «саргы чаалты», «дээр саргымың чаалкан» дидир. Мынды бүүдүлүк билген оң тымылган. Саргы болза дөрдөн чаал келбес, ол бөдү анаа-ла хей тыптып келбес, а бир азын амдырадыг болуп алгач чурттап чорутуу, өске амытанырың ханын соруп амдыраар дидир амытандыр. Мыччалар оларны мангыстар деп адаар. Олар малдардан алгыда үнүлдерге, чыдыңнарада чурттап чорутуу өргө, күсе, дараган, күжүңгөн, койгун, бурса-тоолай дөөн ышкаш амытанды-га база халдап, оларны ханын соруп, азын-бүрү азырагырың оларга

болгаш үш катап долдур хан сорар. Ол үш катап хан сорарда үш алгы малга халдан сорар чүгө төлөөдө, ону үш өзөл саргы дээр. Шунту-ла саргылар мынды өвөс, оларны чамдыктары чуурга чадалыгың соонда шымыл-да, кувалча-даа чадаларында чаныгы амытаның халын соруп алган черге дүжү көр. Оң соонда база бир өскө малдын ханын сорган, катап черге дүжөр. Мынды саргылары ийн өзөл саргы дээр. Бугу-ле назымында малдан адырылбайн, өң кескинге чурттар саргылар бар. Ону чаныгы өзөл саргы дээр. Мынды саргы хойларың-даа өскө-даа малдарың дугуңуң азын-га үргүлүгү кыш-чай чөк чурттар. Улус ону малдык «бодунуң» саргы-дыр деп адаар.

САРГЫЛАРЫҢ ХЕВИРЛЕРИ

Аңгы-аңгы малдарың саргылары база аңгы-аңгы хевирлерлиг боор. Үш өзөл саргылар чылыг малдарга халдаар. Оларның доу өзер чадалары үш ай. Мөңгүнөчөк өңүг саргылар ол. Оларны дөрмөңтөр деп адаар. Ийн өзөл саргылар хойларын ханын соруп амдырааш, черге дүжөр. Оларны рипсефалус деп адаар. Чаныгы өзөл саргылар дээр инек малга чорутуу өвөфилүс деп саргылар ол. Ол саргы инекке 21 хонук иштинде бүгү чадаларың өвүп өртөр. Эки чылыг үелерде саргылар ийн ай иштинде бүгү чадаларың өвүп өртөр. Мынды чүгө төлөөдө чай дургузунда саргылар малдарга ийн катап халдан боор.

САРГЫЛАРЫҢ ХЕВИРЛЕРИ

Саргы хараганнар дөзүңге, дозур-рак, өдөк азынга кыштагаларда улуг бөдү өвөс, а кувалча чадалыгы кыштап алып, кажан часын хар чаала эрип, хун чылып, хараганнардыг ховулар, дагалар хөрөктери нарандылап турар үдө кыжын доңуп кыштаан эңме-хала чөк кувалча саргы-жыттар хайның үнүң, хан соруп өө-ри-биле маллар дилөөш, манежип-ла өгөлөөр. Олар ылаңгы хараганнар, сөөскөңнөр дөңш бөдү-ле чүвө кыры үнүксөөр. Чүгө дээр оң чалың-биле мал эртин чыдыра оон туттуңуштары бөлен. Оон туржук айт өртөөн өргөңге беин унааштыр үнүң, чоңталды берген, чамдыктары чүтүлүп бадып, катап карбап үнүң турарлар. Бир өвөс улуг хат келир болза ол хамык саргылары дозур-рак биле кады хари өринеиң чыдар чүгө черлерге халды апаар болгаш саргылар анаа чыжының чүвө дег апаар. Улус ону көргөш «саргы чаалты», «дээр саргымың чаалкан» дидир. Мынды бүүдүлүк билген оң тымылган. Саргы болза дөрдөн чаал келбес, ол бөдү анаа-ла хей тыптып келбес, а бир азын амдырадыг болуп алгач чурттап чорутуу, өске амытанырың ханын соруп амдыраар дидир амытандыр. Мыччалар оларны мангыстар деп адаар. Олар малдардан алгыда үнүлдерге, чыдыңнарада чурттап чорутуу өргө, күсе, дараган, күжүңгөн, койгун, бурса-тоолай дөөн ышкаш амытанды-га база халдап, оларны ханын соруп, азын-бүрү азырагырың оларга

САРГЫЛАРЫҢ ХЕВИРЛЕРИ

Саргылар-биле демисел кончут берге болгаш улуг шүүдөлдүг хемчег болуп турар. Олар-биле демиселдиң кол уткамы болза, оларга амдырап шыдаас байдалдарың тургузары болгаш шуут өдүрүп уауткаары боор. Саргылар-биле демиселдиң чүгө чутула билип азыр чүдүлөр оларны амдырадык боор. Оларны өөрениң чадаларың хуусаалың, халды чадарың чадарың, бузуур черлерин, аңгы-аңгы үелерде оларны өөрениң чадаларың, хевирлерин болгаш оон-даа өскө чүдүлдерин билип алыры чугала.

САРГЫЛАРЫҢ ХЕВИРЛЕРИ

